

Congres-

Annual meeting van de International Academy of Sex Research, Helsinki, 16-19 juni 2004

*Paul Enzlin, Selma van Diest,
Jacques van Lankveld*

De International Academy of Sex Research was voor haar 30ste jaarlijkse meeting van 16 tot 19 juni 2004 te gast in Finland. Finland is niet alleen gekend om zijn prachtige natuur maar ook om zijn moeilijke taal, met als (seksuologische) bijzonderheid de afwezigheid van de persoonlijke voornaamwoorden 'hij' of 'zij'. Terwijl het buiten regende, luisterden 170 deelnemers in het congrescentrum op het schiereilandje Hanasaari in de gemeente Espoo bij Helsinki naar lezingen en bestudeerden een recordaantal onderzoeksposters (73).

Laten we dit verslag beginnen met enkele kritische opmerkingen. Alhoewel de organisatie vrijwel vlekkeloos verliep, de locatie van het congrescentrum mooi was (maar wel ver weg van ieder sociaal leven), en het eten lekker, kan men zich afvragen of de inhoud van dit congres in globale termen nu wel over de grote en actuele vragen van de seksuologie ging. Het ging vooral over de duistere kanten van seksualiteit (forensische seksuologie, parafilieën) en daardoor was er niet zoveel aandacht voor veel echt klinisch 'relevant(er)' onderzoek. Bij sommige symposia kon men de indruk krijgen dat het zich afspeelde in de zeventiger jaren van de 20e eeuw, toen de bijzondere vormen van seksualiteit pas begonnen uit de kast te komen. Verontrustend was dat ondanks de grotere aandacht voor vrouwelijke seksualiteit van de laatste jaren de Academy de genderbias (nog) niet heeft kunnen terugdringen: slechts een kwart van degenen die lezingen hielden was vrouw. Heel opmerkelijk tenslotte is de aandacht die steevast in een van de symposia van de Academy-meeting gaat naar de politieke context van seksonderzoek, een thema dat altijd bevreemdend is voor mensen die in Nederland of België wonen. Seksonderzoek blijkt lang niet overal vanzelfsprekend of gewoon.

Dubbele seksuele moraal in post-communistisch Rusland

Het congres werd na de officiële verwelcoming geopend met een symposium dat een beeld gaf van het seksonderzoek in Finland. Hieruit bleek dat het onderzoek naar seksualiteit in Finland vooral is gebeurd vanuit een sociologische invalshoek met als grote verdienste het verrichten van onderzoek bij een aantal grote representatieve nationale steekproeven. Door het feit dat de verschillende cohorten (1971, 1992, 1999) werden benaderd met gelijkaardige onderzoeksinstrumenten konden een aantal evoluties in het seksueel leven van de Finnen worden geschetst. Tot het jaar 2000

bleek sprake van een daling van de leeftijd waarop adolescenten hun eerste ervaring met coïtus hadden, na dat jaar daalde die leeftijd niet meer. Zweden en Finnen bleken tevredener over hun seksuele leven dan bewoners van de buurlanden Estland en Rusland (St. Petersburg). Een lastig punt bij dit symposium bleek de slechte verstaanbaarheid van het Finse Engels.

Hierop aansluitend hield Anna Rotkirch (socioloog, Universiteit van Helsinki) een levendige presentatie over seks in post-communistisch Rusland. Daar wordt gesignaleerd dat de seksuele liberalisering die plaatsvindt (openlijker spreken over seks in de media, groeiende beschikbaarheid van anticonceptie, pornografie), in tegenstelling tot de ontwikkeling in de jaren '60 en '70 van de vorige eeuw in Westerse landen, niet gepaard gaat met de ontwikkeling van gelijke rechten voor vrouwen en mannen (maar eerder een toename van de zogenaamde 'dubbele moraal', waarin de vrijheden die men zichzelf en de eigen sekse toekent [zoals het hebben van seks met anderen dan de vaste partner] niet ook aan de andere sekse worden toegekend). Volgens Rotkirch moet de verklaring voor die asynchrone ontwikkeling niet zozeer worden gezocht in de hoek van de socio-economische ontwikkelingen (in het huidige Rusland is in tegenstelling tot de jaren '60 en '70 in het Westen geen sprake van gelijktijdig toenemende economische mogelijkheden voor vrouwen, maar is sprake van economische stagnatie) of van de feministische verklaringen (de seksuele liberalisering gebeurt op mannelijke voorwaarden). Zij ziet meer in een verklaring vanuit de ongelijke ontwikkelingen in gezinsstructuur binnen verschillende sociale klassen. Direct na de Russische revolutie van 1917 kregen mannen en vrouwen min of meer gelijke mogelijkheden (en verplichtingen) om te werken en autonoom te worden. Dit zorgde voor een overgang van de patriarchale en zogenaamde patrilocale gezinsstructuur in tsaristisch Rusland (de vrouw verhuist bij huwelijk naar de familie en leefomgeving van de man, de 'extended family', waarbinnen haar mogelijkheden voor overspel door velen uit de familie en het netwerk van haar man worden gecontroleerd) naar het 'kerngezin', van vrouw, man en kinderen, die meer geïsoleerd van beider families wonen. Daarin was de rol en zeggenschap van vrouwen sterk toegenomen. Na de verdwijning van het communisme is sprake van een terugkeer naar de patriarchale structuur binnen de rijke bovenklasse, terwijl in de middenklasse, maar met name de socioeconomische onderklasse de matriarchale gezinsstructuur voortleeft. In de armste bevolkingsgroepen komt daarbij dat de man een marginale rol krijgt vanwege werkloosheid, alcoholisme, etc. Rotkirch noemt dat 'de klassenstrijd tussen de seksen'.

Apotemnophilie

Donderdagmorgen werden de deelnemers onmiddellijk wakker geschud met een ongewoon onderwerp: apotemnophilia. Dit onderwerp werd besproken door Michael First (psychiater, New York State Psychiatric Institute, VS), Anne Lawrence (huisarts, Seattle, VS) en Richard Green (psychiater, West London Mental Health NHS Trust, Groot-Brittannië). Apotemnophilia werd gedefinieerd als een aanhoudend in-

tens verlangen om een amputatie te hebben van één van de ledematen. Deze verlangens ontstaan bij meer dan de helft van de patiënten door het zien van iemand met een amputatie. Contradictorisch genoeg is voor de grootste meerderheid de voornaamste reden om een amputatie te willen het zich 'compleet' willen voelen in het eigen lichaam, dat naar hun gevoel niet overeenkomt met hun werkelijke identiteit. Deze patiënten voelen zich m.a.w. "niet compleet" zonder amputatie. Als secundaire reden wordt genoemd dat deze mensen er seksueel opgewonden van raken. Deze stoornis komt voornamelijk voor bij mannen en ontstaat voor of tijdens de puberteit. De meeste patiënten zijn zich ook bewust van het feit dat deze wens voor amputatie abnormaal is, zodat deze niet kadert binnen een psychose of waanstoornis. Tevens werd duidelijk dat de mensen die aan deze conditie lijden, vaak een specifieke voorkeur hebben voor amputatie van één bepaald ledemaat (vaker benen dan armen) aan één bepaalde kant (bijvoorbeeld linker arm). De meest effectieve behandelmethodes voor deze stoornis is het amputeren van het ledemaat. Echter, gebeurt dit niet dan doen deze mensen zelf verwoede pogingen het ledemaat eraf te krijgen, daarbij zelfs de dood riskerend.

De vraag die zich hier opdringt is die naar de classificatie van deze stoornis. Er werden door de verschillende sprekers verschillende mogelijkheden aangegeven: een 'Mental Disorder N.O.S.', een 'Body Integrity Identity Disorder', of een parafilie (apotemnophilia). Elke spreker had zijn eigen classificatievoorstel. Het vraagstuk of deze stoornis een parafilie of een persoonlijkheidsstoornis is, is tot op heden nog niet opgelost. De laatste spreker (Green, psychiater, University of London) wierp de vraag op of mensen moeten worden gestopt in hun wil tot amputeren. Green verwees naar het recht van de mens om over het eigen lichaam te beslissen (bijvoorbeeld bij abortus) en meent dat dus ook de keuze om gezonde lichaamsdelen te amputeren aan de patiënt zelf moet worden overgelaten. Het is duidelijk dat niet elke arts zal willen meewerken aan deze rage. Alhoewel het hele onderwerp ons nogal "exotisch" leek, vertelde een van de reviewers van dit artikel dat seksuologen in Nederland in de jaren zeventig ook een kleine hausse van amputatiewensen hebben meegemaakt.

De waarde van zelfrapportage

Peter Hegarty (psycholoog, Universiteit van Surrey, Groot-Brittannië) gaf op uitnodiging van Theo Sandfort (past president van de Academy) een "invited lecture" over de invloed van zelfrapportage en de essentiële niet-observeerbaarheid van allerlei aspecten van het seksuele leven. Hij beschreef de invloed daarvan op wetenschappelijke concepten als mannelijkheid/vrouwelijkheid, vertrekkend vanuit de sociaal-constructionistische invalshoek. Hij besprak dit aan de hand van de controverse tussen Lewis Terman (ontwerper van de Stanford-Binet intelligentietest) en Alfred Kinsey (seksonderzoeker). Terman verwierp Kinsey's werk als niet-wetenschappelijk, maar politiek van aard. Volgens Terman was Kinsey's hantering van het semi-gestructureerde interview onvoldoende rigoureuus en psychometrisch invalide. Hij maakte zich immers afhankelijk van zelfrapporta-

ge met alle, ook toen al bekende, risico's van suggestibiliteit en geheugenvervalsing. Wat Kinsey als voordelen van zijn methode beschouwde (flexibiliteit in het interview, opbouwen van een vertrouwensband met de geïnterviewde persoon), waren volgens Terman juist suggestieve zwakte punten, die alleen maar konden leiden tot vervormde en daardoor in wezen 'politieke' resultaten. Hegarty is niet alleen sociaal-constructionistisch theoreticus, maar ook empirisch onderzoeker, misschien geen veel voorkomende combinatie. Hij presenteerde de resultaten van enkele onderzoeken onder studenten waaruit volgens hem bleek dat vooropgezette opvattingen een belangrijke rol speelden in hoe tegen mannelijk, c.q. vrouwelijk gedrag van hetero- en homoseksuele mannen en vrouwen werd aangekeken.

Hormonen en vrouwelijke seksualiteit

Het daarop volgende symposium (met alleen mannelijke sprekers) handelde over de hormonale invloeden op seksueel verlangen en seksuele opwindings bij vrouwen. Irwin Goldstein (uroloog, Universiteit van Boston, VS) - o.m. bekend van de eerste publicaties over sildenafil (Viagra®) - heeft de laatste jaren ook veel onderzoek gedaan naar de ontwikkeling van (hormonale) medicatie voor vrouwelijke seksuele disfuncties. Eerst toonde hij aan dat de biologische basis van vrouwelijk seksueel verlangen en opwindings afhankelijk is van androgenen, om vervolgens daaraan de consequentie te verbinden dat levenslange en voortdurende hormonale ondersteuning noodzakelijk is om de structuur en het functioneren van de weefsels van clitoris en labia minora en majora te onderhouden. Dat gegeven verbond Goldstein met het feit dat androgenen ervoor zorgen dat de dichtheid van de zenuwuiteinden, die de gevoeligheid van clitoris en vulva bepalen, toeneemt. Dit werd ook aangetoond bij vrouwen met vulvaire vestibulitis waarvan Goldstein hypothetisch stelde dat ook deze ernstige seksuele disfunctie het gevolg zou kunnen zijn van een tekort aan androgenen.

Kim Wallen (biopsycholoog, Emory Universiteit, VS) was voorzichtiger. Volgens hem had 20 jaar onderzoek naar de relatie tussen androgenen en vrouwelijke seksualiteit nog steeds geen definitieve uitkomsten en inzichten opgeleverd. Hoewel het duidelijk is dat er een verband is tussen beiden - getuige de relatie tussen androgenen en seksueel initiatief, feitelijke frequentie van geslachtsgemeenschap en masturbatie die in veel studies werd bevestigd - is de aard van het verband minder duidelijk. Om deze visie kracht bij te zetten stelde hij een aantal dubbel-blind gecontroleerde klinische studies voor om te concluderen dat seksueel verlangen bij vrouwen alleen toenam wanneer het toedienen van androgenen (testosteron) werd gecombineerd met een normaal oestrogenniveau dat aan de eisprong vooraf gaat. Wallen stelde uiteindelijk een model voor waarin de rol van zowel androgenen als oestrogenen in de modulatie van vrouwelijk seksueel verlangen werd gecombineerd en waarin ook de centrale rol van het SHBG (Seks Hormoon Bindend Globuline) een plaats kreeg.

Peter Eriksson (psychiater, National Public Health Institute, Helsinki) stelde zijn onderzoek voor over de invloed

van alcohol op het testosteron-niveau en seksueel gedrag van vrouwen. Alcohol verstoort de feedbackketen van de productie van androgenen, waarbij – in tegenstelling tot bij mannen - hogere niveaus van vrij testosteron ontstaan. Dat effect wordt al bij lage alcohol doses bereikt en zou een mogelijke verklaring kunnen zijn voor de bekende observatie dat na alcoholgebruik de zin in seks kan toenemen.

Deze tweede congresdag werd afgesloten met een druk bezochte postersessie waarin eens te meer duidelijk werd dat veel seksuologisch onderzoek kan aanleiding geven tot geanimeerde en vurige discussies over onderzoeksmethodologie, interpretatie en implicaties van de voorgestelde resultaten.

Seksueel sadisme in de forensische seksuologie

Ook vrijdag werd het publiek wakker geschud met een ochtendsymposium over de rol van seksueel sadisme en masochisme bij moord en zelfverwonding.

Steve Hucker (psychiater, McMaster University, Hamilton, Canada) sprak over hypoxyfilie, waarbij iemand seksuele opwinding opwekt door zuurstoftekort in de hersenen op te wekken. Hij presenteerde de resultaten van zijn onderzoek van 15 'overlevers' (14 mannen en 1 vrouw) van deze praktijk. Hij vond in deze groep een grote comorbiditeit met andere parafilieën, met masochisme en transvestisch fetishisme op kop. Deze overlevers kenden vaak depressies, drugs- of alcoholproblemen en zelfmoordpogingen in hun verleden, dit in tegenstelling tot degenen die aan deze praktijk overleden.

Reinhard Eher (Federal Documentation Centre for Sexual Offenders, Wenen) onderzocht bij een groep van verkrachters het voorkomen van seksueel sadisme. Hij vond dat de aanwezigheid van de parafilie seksueel sadisme kon worden voorspeld door een aantal delictkenmerken, waarbij vooral het rituele karakter van de delicten in het oog sprong.

Peter Berger (psychiater, Sociale Psychiatrie, Medische Universiteit, Wenen) onderzocht de voorspellende waarde van persoonlijkheidstoornissen voor recidive van gewelddadige delicten. 60 zedendelinquenten werden na vrijlating uit de behandelsetting gemiddeld gedurende 8.3 jaar gevolgd. De persoonlijkheidstoornissen (PD) werden gediagnosticeerd met behulp van de IPDE, een gestructureerde interviewmethode. PD's waren vaak aanwezig, het meest in de subgroep van seksmoordenaars. Eenderde van de hele groep recidiveerde met een zedendelict en 18% met een gewelddadig delict. Recidive met seksuele delicten werd sterker voorspeld door aanwezigheid van twee of meer parafilieën in de persoon, maar niet door de aanwezigheid van een persoonlijkheidsstoornis, ongeacht het type. Dit was wel het geval bij gewelddadige, niet-seksuele recidives.

Andreas Hill (psychiater, Institute for Sex Research and Forensic Psychiatry, Universiteitsziekenhuis Hamburg-Eppendorf) keek naar de voorspellende waarde van persoonlijkheidsstoornissen in het onderscheid tussen enkelvoudige en meervoudige seksmoordenaars. De aanwezigheid van cluster B stoornissen kon wel de enkelvoudige seksmoordenaar met succes aanwijzen, maar niet de meervoudige. Psychopathie volgens de criteria van Hare met

behulp van de PCL-R (psychopathie-checklist) verschilde significant tussen beide groepen, maar werd door Hill, verrassend, niet gebruikt in het voorspellingsmodel dat hij presenteerde. Hoewel dit symposium hoge verwachtingen oopriep bij velen, bleven vele deelnemers achter met het gevoel dat het onderzoek over deze parafilieën nog in zijn kinderschoenen staat, nog met veel kinderziektes te kampen heeft en dat we nog enige tijd zullen moeten wachten alvorens er eenduidige resultaten zullen zijn.

Te snel klaar

Het tweede ochtendsymposium handelde over (te) snelle zaadlozing, een veelvoorkomend probleem bij mannen. Kevin McKenna (neuroloog, Northwestern University, Chicago, VS) beschreef op welke wijze het centrale zenuwstelsel de mannelijke ejaculatie controleert. Ejaculatie is duidelijk een spinale reflex waarvan het centrale mechanisme gelegen is in het lumbosacrale ruggenmerg. Onderzoek heeft echter aangetoond dat deze reflexactiviteit ook onder invloed staat van 'hogere' hersencentra. Een belangrijke functie is de inhibitie van de zaadlozing, zodat die niet zomaar 'uit de lucht komt vallen', bijvoorbeeld door het schuren van het ondergoed tegen de penis. Als die remming van bovenaf om een of andere reden wegvalt, kunnen dan ook spontane en zeer snelle zaadlozingen optreden. McKenna gaf heel helder de complexiteit van het ejaculatiemechanisme aan, erop duidend dat er in het ruggenmerg én in het centrale zenuwstelsel stimulerende én remmende factoren aanwezig zijn. McKenna stelde dat ejaculeren in feite het resultaat van de optelsom van al die factoren is.

Een eerste Nederlandse bijdrage kwam van Marcel Waldinger (psychiater, Leyenburgziekenhuis, Den Haag) die een diemodel van snelle zaadlozing presenteerde. Net als bij mensen blijkt bij ratten sprake te zijn van een min of meer normaal verdeelde 'latentietijd' tussen de start van de copulatie en het moment van de ejaculatie. Waldinger vond in zijn onderzoek dat er bij mensen en ratten individuen zijn die constitutioneel sneller klaarkomen dan de grote groep op basis van fenotypische variatie. Door gebruik te maken van dit diemodel hoopt Waldinger het onderzoek naar de behandeling van het probleem van voortijdige zaadlozing – dat volgens hem vooral te maken heeft met een afwijkende serotoninehuishouding - nog een nieuwe impuls te kunnen geven. David Rowland (psycholoog, Universiteit van Valparaiso, VS) toonde de resultaten van een vergelijkend psychofysiologisch onderzoek tussen mannen met een probleem van voortijdige zaadlozing en een controlegroep. Opvallende vaststelling is dat mannen met premature ejaculatie gemiddeld een minder sterke erectierespons vertonen bij het zien van een erotische film in combinatie met vibratie aan de penis dan de vrijwilligers, en ook hun hartslagfrequentie gaat gemiddeld sterker omhoog. Clomipramine (een klassiek tricyclisch antidepressivum) bleek de gemiddelde erectie en hartslagfrequentie van de snelle klaarkomers dichterbij dat van de controlegroep te brengen. Van dat middel is tevens bekend dat het de zaadlozing helpt uitstellen.

Deze sessie werd afgesloten door een meer conceptuele bijdrage door Stanley Althof (psycholoog, Case Western

University, VS) die de verdeeldheid in het veld over de te hanteren definities (intravaginale latentietijd, vrijwillige controle uitgedrukt in seconden of in aantal stoten), de te hanteren definities van succes bij behandeling (impact op de relatie, verandering in seksueel gedrag, seksueel zelfvertrouwen van de man, bereidheid om seks te hebben), de te gebruiken methoden voor de beoordeling (zelfrapportage, omnibus vragenlijsten, gestructureerde interviews, beoordeling door een clinicus) en de verschillende bestaande vragenlijsten (PEQUEST, CIPE, IPE) mooi in kaart bracht. Een kritische vraag van een vrouwelijke deelneemster over waarover deze mannen het allemaal hebben en het belang van dit soort onderzoek voor de seksuele beleving van vrouwen, rondde dit erg geanimeerde symposium af.

Oudere broers en homoseksualiteit

Ray Blanchard (Centre for Addiction and Mental Health, Canada) gaf - als huidige president van de Academy - een overzicht van onderzoek naar de invloed van het aantal oudere broers op de seksuele oriëntatie van mannen. Blanchard hield een mooi opgebouwd betoog waarin hij op basis van een meta-analyse van 14 studies met 10.143 mannen aan-

toonde dat het hebben van (een) oudere broer(s) de kans op de ontwikkeling van een homoseksuele oriëntatie doet verhogen. Onderzoek naar geboortevolgorde en geboortegewicht toont aan dat de ontwikkeling van een homoseksuele oriëntatie onder invloed van het aantal broers zich reeds voordoet tijdens het prenatale leven. Blanchard noemde in dit verband de maternale immuniteitshypothese. Daarmee verwijst hij naar het feit dat er bij sommige moeders een progressieve immunisatie zou optreden tegen man-specifieke antigenen door de opeenvolgende mannelijke foetusen, en dat deze een invloed zouden hebben op de hersenen van de volgende jongens die geboren worden met duidelijke gevolgen voor de seksuele oriëntatie. Om deze hypothese verder te testen wordt gedacht om dit onderzoek te herhalen op een grote groep mannen met een aantal adoptiebroers versus echte broers.

¹ Instituut voor familiale en seksuologische wetenschappen Leuven; ² Universiteit Maastricht, ³ Pompestichting Nijmegen. Correspondentie naar: Dr. P. Enzlin, Instituut voor Familiale en Seksuologische Wetenschappen, Leuven. E: paul.enzlin@uz.kuleuven.ac.be

Ontvangen: 10 augustus 2004; geaccepteerd: 15 augustus 2004.
